

Мастацкай вобразнасцю вылучаецца раздзел “Пад уладаю Перуна і Сварога”, у якім аўтар прыводзіць цікавыя міфалагічныя, этнаграфічныя звесткі. У цэнтры ўвагі У. Арлова – язычніцкі пантэон (Сварог, Пярун, Дажбог, Ярыла, Вялес, Зюзя, Каляда, Хорс, Купала, Лада, Жыжаль, Любіч, Цёця, Тур, Жыцень, Мокаш і інш.), абрады, звычаі, святы (камаедзіца, Каляды, Купалле), народныя песні і павер’і нашых продкаў. Асабліва запамінальнымі ў кнізе з’яўляюцца персаніфікаваныя апісанні багоў: “Пярун – волат з сівымі або вогненна-рудымі кучарамі і барадой, які трымае ў руцэ лук і стрэлы-маланкі. Час Перуновае ўлады доўжыўся ад першай да апошняй навальніцы, а потым бог спаў да будучай вясны. Ярыла – гожа юнак у белым уборы. Ён ездзіў на белым кані па нівах, аглядаў ярыну, спрыяў ураджаю...” [2, 11].

Асаблівай мастацкасцю і вобразнасцю вылучаюцца раздзелы, прысвечаныя жыццёваму шляху і дзейнасці Усяслава Полацкага (“Час Чарадзея”), Еўфрасінні Полацкай (“Нібы прамень сонечны”), князя Валодшы (“Хто атруціў князя Валодшу”), Францыска Скарыны (“У гасподзе падуанскай”), Сімяона Полацкага (“Муж дабраверны, царкве і дзяржаве патрэбны”). Думаецца, гэта звязана з імкненнем пісьменніка як мага больш зацікавіць чытача, звярнуць увагу на славу людзей Полаччыны, вядомымі за межамі нашай Бацькаўшчыны.

У згаданых творах характар герояў удала раскрываецца праз дыялогі, унутраныя маналогі, гіпатэтычна магчымую “плынь свядомасці” пратаганістаў. Напрыклад, патрыятызм першага ўсходнеславянскага кнігадрукара, асветніка, гуманіста Францыска Скарыны выяўляецца праз апісанні яго ўспамінаў пра Полаччыну: “Перад вачыма паплылі малюнкi маленства: двор на Верхнім замку, бераг Палаты, адкуль у летнюю спёку так цудоўна даць нырца ў чыстую халаднаватую ваду, паездкі ў бацькаў маёнтак Тройдавічы, навучанне ў полацкіх манахаў-бернардынаў” [2, 175]. Як бачна з тэксту, надалей, знаходзячыся ў Італіі, асветнік таксама найперш думае пра выпрабаванні, якія наканаваны яго Радзіме, і пра “духоўнае здароўе народа” [2, 179].

Унутраныя маналогі і дыялогі адыгрываюць важную ролю ў раскрыцці характару асветніцы, гуманісткі, мецэнаткі, першай ігуменні на ўсходнеславянскіх землях Еўфрасінні Полацкай. Вось адзін з іх: “Што ж паспелі роды нашыя, якія былі да нас? Жаніліся і выходзілі замуж, і княжылі, але не вечна жылі; жыццё іх праплыло, і загінула слава іхняя, быццам прах, горай за павуцінне. Затое жанчыны, што... мячом духоўным адсеклі плоцкія асалоды – тых памятаюць на зямлі” [2, 73]. Такія элементы мастацкага псіхалагізму, кажучы метафарычна, дазваляюць “ачалавечыць” манументальны вобраз, зрабіць яго больш кранальным і рэалістычна сапраўдным, дапамагаюць зпраектаваць гістарычныя варункі на сучаснае жыццё.

Заклучэнне. На прыкладзе кнігі “Таямніцы Полацкай гісторыі” яскрава бачна, як у асобе Уладзіміра Арлова сінтэзуюцца гісторык і пісьменнік. Як гісторык, ён імкнецца да дакументальнасці, аб’ектыўнасці ў выкладзе падзей, а як пісьменнік – да вобразнасці і псіхалагічнай насычанасці велічных постацей мінулага. Спалучэнне гэтых дзвюх рыс прыводзіць да арыгінальнай формы мастацка-дакументальнай прозы.

Спіс літаратуры

1. Дарагакупец, А.М. Тэндэнцыі рамантызацыі і інтэлектуалізацыі ў сучаснай беларускай гістарычнай прозе: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.01 / А.М. Дарагакупец; БДУ. – Мінск, 2005. – 20 с.
2. Арлоў, У.А. Таямніцы Полацкай гісторыі / У.А. Арлоў. – Мінск: Беларусь, 1994. – 463 с.

ГАСЦІННАСЦЬ БЕЛАРУСАЎ: АБ’ЕКТЫВАЦЫЯ Ў МОВЕ І ТЭКСЦЕ

*К.С. Півавар
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

Сярод актуальных накірункаў мовазнаўства вылучаюцца даследаванні ўзаемасувязі мовы і мыслення, мовы і культуры, што абумоўлена антрапацэнтрычнай накіраванасцю сучаснай лінгвістыкі.

Мэтай нашага артыкула з’яўляецца выяўленне сродкаў адлюстравання ў беларускай мове адной з самых тыповых рыс беларускай ментальнасці – гасціннасці.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі дадзеныя лексікаграфічных крыніц і мова твораў хрэстаматыйнай літаратуры і публіцыстыкі. У працы выкарыстаны метады этымалагічнага, кампанентнага і кантэкстуальнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Цікавы той факт, што ў індаеўрапейскай мове словы-продкі сучаснага ‘госць’ азначалі “чужынец, магчымы вораг”. На карысць гэтай высновы прывядзём лацінскае слова *hostis*, якое азначае ‘вораг, непрыяцель’ [6, с. 447]. Аднак паступова гэтае слова ў славянскіх мовах стала значыць ‘наведвальнік, сябра’ [5, с. 93], а рысу характару, якому ўласцівы ветлівы прыём, сардэчнасць – гасціннасцю. У сучаснай беларускай мове сінонімамі да гэтага слова з’яўляецца хлебасольства [3, с.117]. У Частотным слоўніку беларускай мовы [6] адзначаецца, што слова *госць* сустракаецца 760 разоў у 374 фрагментах і мае 240-ы ранг частотнасці (з 1000), што дазваляе казаць, што гэта даволі распаўсюджаная лексема.

Фразеалагічны фонд з’яўляецца “душой” кожнай мовы, у ім адлюстроўваюцца традыцыі і культура народа. Шматлікія прымаўкі пра гасцінасць беларусаў можна аб’яднаць у наступныя семантычныя групы: ‘ветлівае стаўленне да гасця’ (*Прыглядай гасцей, каб хадзілі часцей* [1, с.88]; *госцю трэба дараваць, а гаспадару – прамаўчаць* [1, с.89]), ‘прыём гасця залежыць ад яго унутраных якасцяў’ (*Добраму госцю вароты самі расчыняюцца* [4]; *які госць, такое і частаванне* [1, с.98]). Прыказкі рэгламентуюць паводзіны гасцей, у прыватнасці, не прынята злоўжываць ветлівасцю гаспадароў і гасцяваць залішне доўга: *Добры той госць, які гасцюе нядоўга* [4]; *пара гасцям і меру ведаць* [4]; *госць першы дзень – золата, другі – серабро, а трэці – медзь, хоць і дадому едзь* [1, с. 89]; *Чым госць радзейшы, тым мілейшы* [1, с.95]. У структуры парэміі захоўваюцца словы з этнакультурнай семантыкай, тлумачэнне якіх дапамагае зразумець змест народнай мудрасці: *Апошняму госцю лыжка ў качарэжніку* [1, с.88], дзе *качарэжнік* – ‘месца каля печы, дзе захоўваюцца качарга, вілкі, чапля і іншыя прылады працы, а не сталовы посуд’, а сэнс прыказкі заключаецца ў тым, што не прынята спазняцца на запрашэнне ў гасці. Або: *Госць, як нявольнік: ляжжа, хоць і ў пярыну паложыць* [1, с.89], дзе пярына – ‘мяккая тоўстая падсцілка на ложка, напоўненая пер’ем або пухам’. У прыказцы беларускі народ іранічна заўважае: гаспадар мусіць зрабіць усё неабходнае для гасця, а госць павінен прымаць гаспадарскі клопат.

Звернемся да твораў беларускай літаратуры. Гасцінасць беларусаў адзначаецца яшчэ Янам Баршчэўскім: *Ведаючы шчырую беларускую гасціннасць, зварочваю туды на адпачынак* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня). У пачатку XX ст. класікі Янка Купала і Якуб Колас пісалі: *Важны быў гэта народ, і паміж суседзямі меў ён добрую песню і праўдзівае наважанне [...] гасці ведалі, што народ, да якога ім дарога належыла, быў сэрца мяккага, рупны гасцінаю і багаццем асаблівым адзначаўся* (Янка Купала. *Як у казцы...*); *Вайшоў Кандрат і навітаўся / І пра здароўе распытаўся / Дарота, Пальчыха старая, / Таксама хлебам дом вітае – / Такі ўжо звычай беларускі, – / У клумку выціўка, закускі* (Я. Колас. *Новая зямля*). Сучасныя аўтары працягнулі апісанне гасцінасці беларусаў. Узгадаем У. Караткевіча, які адзначаў: *усе, хто прывязджае да нас, адзначаюць як адну з галоўных рыс – гасцінасць, частасту досыць цяжкую для гасця. “Госць у хаце – Бог у хаце” – і ганьба таму дому, дзе не зробіць усяго, нават не-магчымага, каб госць быў задаволены* (У. Караткевіч. *Зямля пад белымі крыламі*).

Атрымала працяг рэпрэзентацыя беларускай гасцінасці і ў паэтычных творах: *І зямлю, дзе сцяжыначка кожная / У прыветлівы двор прывядзе* (А. Ставер. *Жураўлі на Палессе ляцяць*); *Мы ўсім сваёй гасціннасцю вядомы / Надзейныя сябры і дружбакі. / І госць, і падарожны ў нас, / Як дома, / А злым і травы колюцца ў бакі* (Р. Барадулін. *Мы – беларусы*). Цэлы верш гэтай рысе беларускай ментальнасці прысвяціла сучасная паэтэса Ніна Аксёнчык: *Недарэмна вёска наша цэніцца: / Шчырасцю – гасцінны беларус. / На парозе толькі госць / павернецца – / Ільняны разгортваем абрус* (Н.Аксёнчык. *Беларуская гасцінасць*). У творы гасцінасць асацыюецца ў першую чаргу з вясковым каларытам.

Беларуская гасцінасць (як адзначаў У.Караткевіч, нярэдка вельмі цяжкая для гасця) адлюстравалася ў мове праз сталыя звароты моўнага этыкету *піць-есці было, толькі прымусаў не было або на стала ўсяго было, толькі прынукі не было: А л ь ж б е т а. Што ж, выбачайце, гасцікі. Не хацелі піць і есці, пасля самі будзеце жалець. С ц я п а н. Выбачайце, выбачайце, каханенькія, родненькія, адно не скажыце, што ўсяго было ўдаволь, толькі прынукі не было* (Я. Купала. Паўлінка). У слоўніку Ф.М. Янкоўскага адзначаецца, што “выслоўе ‘добра было ў гасцях, толькі прынукі не было’ адлюстроўвае этнаграфічную рысу беларусаў – гасцінасць, настойлівае запрашэнне гасцей піць і есці” [2, с. 468].

Магчыма, гэтая шчырасць, душэўная адкрытасць да гасця аб’ядноўвае і некаторыя іншыя якасці беларускага народа – талерантнасць, памяркоўнасць, лагоднасць, павагу да іншаземцаў: *Быў addаны спрадвеку / Славянскаму крэўнаму брацтву, / З ім дзяліўся ўсім / Што ў стагоддзях*

займеў (Ю. Свірка. Верны крэўнаму брацтву); *Чужое зямлі нам не трэба, / Пачуцці ва ўсіх нас адны: / Мы хочам, каб мірнае неба / Не знала пажараў вайны. / Мы дружбы народам жадаем / І шчырай братэрскай любві* (А. Бачыла. Радзіма мая дарагая). Гісторыя пацвярджае, што беларусы ніколі не вызначаліся грубай агрэсіўнасцю ў стасунках нават з тымі людзьмі, якія да іх адносіліся часам нядобразычліва.

У публіцыстычным дыскурсе тэма беларускай гасціннасці з'яўляецца актуальнай, што пацвярджаюць дадзеныя інтэрнэт-пошукавікоў (больш за 37000 вынікаў на запыт 'гасціннасць беларусаў'). Абвяшчэнне 2014-га года годам гасціннасці, безумоўна, надало актуальнасці гэтай тэме. *"На высокі афіцыйны ўзровень узнята адна з асноўных асаблівасцей нацыянальнага характару. Гасціннасць стала візітнай карткай беларусаў задоўга да аб'яўлення аднайменнага года. Як у англічан спакойнасць, у немцаў – эканомнасць, у японцаў – пунктуальнасць, так у беларусаў – гасціннасць"* – адзначае адна з беларускіх газет [7]. У разважаннях публіцыстаў на тэму беларускай гасціннасці гучаць думкі аб звязаных з гэтай рысай з'явах – захапленне ўсім іншаземным, неабходнасць развіцця турызму ў краіне, эвалюцыя гасціннасці пад уплывам урбанізацыі і тэхнічнага прагрэсу.

Заклучэнне. Такім чынам, прааналізаваўшы фразеалагізмы, сталыя звароты моўнага этыкету, мастацкі і публіцыстычны дыскурсы, мы прыйшлі да высновы, што гасціннасць як рыса беларускай ментальнасці шырока адлюстроўваецца і ў мове. Гэты факт яшчэ раз пацвярджае існаванне глыбокай сувязі паміж мовай і мысленнем пэўнага народа.

Спіс літаратуры:

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склад. Ф. Янкоўскі; Прадм. Д.Я. Бугаёва. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 494 с.
2. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – 592 с.
3. Мажэйка, Н.С. Частотны слоўнік беларускай мовы / Н.С. Мажэйка. – Мінск : Зоркі гор, 2006. – 658 с.
4. Прыказкі пра гасціннасць [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://prykazki.blogspot.com/2014/01/2_26.html. – Дата доступу: 16.01.2015
5. Успенский, Л. Почему не иначе. Этимологический словарь школьника / Л. Успенский. – Москва : АСТ, 2009. – 464 с.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В. 4-х т. Т.1 – Москва: Прогресс. – 1964. — Т. 1. — 562 с.
7. Шаўко, А. Гасціннасць – наша візітная картка / А. Шаўко // Белорусская Нива [Электронны рэсурс]. – 4 студзеня 2014. – Рэжым доступу: http://www.belniva.by/news_full.php?id_news=64872. – Дата доступу: 19.05.2014.

МАСТАЦКІ ТВОР НА ЎРОКУ ЛІТАРАТУРЫ: СПАСЦІЖЭННЕ РОДАВА-ЖАНРАВАЙ АДМЕТНАСЦІ

*В.І. Русілка
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

Для сённяшняй школьнай практыкі вывучэння літаратуры тыповым недахопам з'яўляецца ігнараванне родавай і жанравай спецыфікі літаратурнага твора, прымяненне метадаў і прыёмаў аналізу, якія не адпавядаюць прыродзе канкрэтнага мастацкага тэкста. Гэта істотна ускладняе рэалізацыю асноўнага прынцыпа літаратурнай адукацыі – прынцыпа аналізу мастацкага твора ў яго эстэтычнай спецыфіцы.

Мэтай дадзенай працы з'яўляецца выяўленне і сістэматызацыя аптымальных прыёмаў аналізу твораў розных жанраў на ўроку літаратуры.

Матэрыял і метады. У навуковым артыкуле выкарыстаны прыёмы апісальна-аналітычнага метаду, аналіз вынікаў вопытна-эксперыментальнай работы па ўкараненні ў практыку вучэбна-метадычнага комплексу "Беларуская літаратура" ў 8 класе, назіранне за школьнай практыкай і абагульненне.

Вынікі і іх абмеркаванне. Першапачатковай прычынай ігнаравання мастацкай спецыфікі твора з'яўляецца неразуменне глыбіннай сутнасці літаратурных родаў і жанраў, інэрцыя мыслення педагога. Нават у метадычных дапаможніках для настаўніка нярэдка прапануецца вывучаць п'есу як звычайны эпічны твор, складаць план лірычнага верша, чытаць яго па строфах і радках (ці нават "па ланцужку") або пераказваць змест, знаёміць з фальклорнымі творамі без уліку іх асаблівасцей менавіта як жанраў вуснай творчасці народа. У час працы над канцэпцыяй рэфармавання літаратурнай адукацыі акадэмік М.А. Лазарук справядліва падкрэсліваў недапушчальнасць такога становішча: "...жанраваму аспекту ў школьным курсе літаратуры не толькі не ўдзяляецца належная ўвага, на жанравыя асаблівасці твора ўвогуле часта глядзяць як на нейкі дадатковы, малазначны штрих да яго характарыстыкі...Між тым якраз у